

EL RIURE REFLEXIU: CAP A UNA FILOSOFIA (INCOMPLETA) DE L'HUMOR

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO

«En el fons, tot és un acudit» (Charles Chaplin)

A la meva mare, que continua rient malgrat tot.

I

Podríem aventurar-nos a dir, de bon principi, que mai no podrà ser precisada del tot la naturalesa de l'humor. Una filosofia de l'humor completa, definitiva i irrefutable tindrà lloc el dia en què el darrer home a la terra deixi de riure (i de viure). Quan això passi, però, no quedarà ningú a qui explicar aquesta filosofia última de l'humor, i tampoc no hi haurà ningú que l'expliqui. Per tant, deixem-nos de definicions.

Quan es tracta de l'humor, no tenim més remei que pensar en l'àmbit de la temptativa, de l'assaig. Som, doncs, mers diletants riallers a l'espera que arribi el nostre dia.

Definir què és allò humorístic és extremadament complex: trobem divertit un acudit, o una pel·lícula, o la cara d'algú, o una caiguda, o fins i tot un cognom —el meu, sense anar més lluny. I disposem també de múltiples instruments per fer riure: la ironia, la sàtira, el sarcasme, l'exageració, els dobles sentits, els jocs de paraules...

Concretem-ho, doncs amb una fórmula, a l'estil dels científics —per fer-ho més solemne:

H ÉS HUMORÍSTIC SI, I NOMÉS SI, P HO TROBA DIVERTIT

Malgrat la possible veritat d'aquesta proposició, l'experiència ens mostra que sovint no riem del mateix. Hi ha persones que riuen amb un film de Harold Lloyd, i n'hi ha d'altres que ho fan amb una obra de teatre d'Oscar Wilde. I, encara més, no tenen per què ser la mateixa persona, ni tan sols tenir res en comú. ¿Es pot riure, sent la mateixa persona en l'espai i el temps, amb els Morancos i amb en Quim Monzó, sense perdre la identitat? Creiem que no. Així, refem la nostra fórmula de l'humor:

H ÉS HUMORÍSTIC SI, I NOMÉS SI, P HO TROBA DIVERTIT, SOTA CERTES CONDICIONS APROPIADES I P ÉS LA PERSONA ADEQUADA

Quines són, doncs, les qualitats que necessita H per tal que sigui divertit per a P? És aquí on entren en joc les diverses teories sobre l'humor que els filòsofs —raça poc dotada per al riure, no ens enganyem— han pensat durant segles. N'hi ha tres, de grans teories:

1. La teoria de l'humor com a *incongruència*: la comicitat apareix quan associem dos conceptes, dues idees, que per separat poden contenir certa lògica, però quan es relacionen produeixen en el receptor certa reacció humorística. Un exemple excel·lent el trobem en un acudit absurd de l'humorista català Joan Tharrats:

— De què et conec?

— Som germans.

— No, no és d'això..., és d'una altra cosa.

Els pensadors que han sostingut aquesta teoria són, per exemple, Hutcheson, Kant, Schopenhauer, Hazlitt o Kierkegaard.

2. La teoria de l'humor com a *superioritat*: la comèdia posa el protagonista en inferioritat respecte de l'espectador, tot el que li passa està pensat per riure; en canvi, el drama ens iguala amb el protagonista, intenta produir empatia, mentre que la tragèdia té la funció de fer-nos sentir superats pels esdeveniments narrats. Tanmateix, la majoria d'acudits ètnics —coneguts popularment com a «racistes»— usen aquesta superioritat per malmetre l'altre.

Defensors d'aquesta teoria han estat, entre d'altres, Plató, Aristòtil, Hobbes o Bergson.

3. La teoria de l'humor com a *alleujament*: Freud és el principal defensor d'aquesta visió. Per al pare de la psicoanàlisi, l'humor ens permet dir tot allò que socialment no està ben vist mitjançant el recurs de l'acudit. Els nostres instints sexuals i la nostra agressivitat, és a dir, tots els elements inconscients que resideixen en l'«allò», són satisfets a través de l'humor. Atès que el «superjò» (totes aquelles demandes i dictats que ens imposa la societat, representada aquí per la figura del pare) s'oposa a deixar via lliure a l'«allò», el «jo» troba la solució al conflicte fent ús del mecanisme de defensa per excel·lència, o sigui, l'humor. Aquest mecanisme, doncs, ens alleuja del nostre sentiment de culpa.

Sense ser-ne conscients del tot, fem aquest mecanisme constantment. Quantes vegades no hem sortit airosos d'una situació compromesa amb les simples paraules de «va, no t'enfadis, que era broma»? És aquí, en l'«era broma», on trobem el punt de fuga de tots els nostres malentesos, o de les nostres sortides de to.

II

Milan Kundera, a *L'art de la novel·la*, intueix d'una manera genial quina és la gran disquisició de la modernitat. Els llibres de filosofia, els manuals, l'acadèmia, ens tenen acostumats a un discurs segons el qual el creador de l'Edat Moderna és René Descartes. Les coses, segons el filòsof francès, han de ser *clares i distintes*, és a dir, diferenciades les unes de les altres; ser modern és viure en la recerca de la certesa, en la convicció que hi ha una Veritat última que només es pot trobar mitjançant la ciència i el pensament. Enfront d'aquesta visió, emergeix la figura de Cervantes. El gran novel·lista castellà ens ensenya a mirar la realitat des de la ironia, des de la deformació de la realitat. Mentre que la ciència ens mostra el món de la Veritat única, l'humor ens indica que la realitat és ambigua, plena d'interrogacions, de dubtes sense solució. El punt de vista humorístic ens mostra la incongruència de la vida, l'absurditat de tot plegat. No hi ha un sentit últim de la vida, sinó que tot és una comèdia que té un final feliç —sí, feliç: imagineu-vos, lectors, el fet de viure eternament... Bill Murray va caricaturitzar aquest anhel de viure per sempre, de forma magistral, a *Groundhog Day* (dir. Harold Ramis, 1993).

III

«Si és graciós, no pot ser seriós». No hi ha res de més fals. Diguem d'una vegada per sempre que la realitat és risible; «Tota tasca intel·lectual és humorística» (Bernard Shaw); cal acabar amb un cert esperit de seriositat. Es distingeix l'intel·lectual cretí de l'humorista per certs tics; per exemple, la veu adusta, la gravetat sublim, l'amenaça de l'academicisme classista. La llengua grega —que tant agrada fer servir als estúpids com jo (la gran majoria de vegades sense conèixer-la)—, té dues paraules que, col·locades l'una al costat de l'altra, fan pensar: *paideia*, que podem traduir com

a cultura, educació, formació, i *paidia*, criaturada, joc, broma, jovialitat. La formació intel·lectual, el saber, no està renyit amb el goig de riure. En això també oblidem l'esperit dels clàssics: en això, i en el fet de no mantenir els corruptes allunyats dels afers públics.

Sembla que filosofia i entreteniment siguin dos enemics eterns. Un pensador seriós no té l'obligació de fer gaudir el seu públic, els lectors, sinó que els ha de fer suar, ha de fer-los repassar una vegada i una altra els mateixos passatges. Els foscos (Hegel, Heidegger) són els bons. Cal recuperar l'esperit de la lletra de Georges Bataille, que ens convida amablement a escriure i a pensar de la mateixa manera que hom riu.

Mai la filosofia no s'ha encarat amb res de més seriós que l'humor. Pocs filòsofs han cantat l'alegria del pensament, el gaudi de reflexionar; pocs, sí, però formen un equip de luxe: Demòcrit, Epicur, Spinoza, Nietzsche, Clement Rosset...

És obligatòria, diu el discurs oficial, per a tot aquell digne d'anomenar-se filòsof, la *gravitas*; el pensament seriós té la certesa que, a la realitat, sempre li manca quelcom; és d'estúpids estar content i feliç amb la realitat que ens envolta. Somriure és motiu d'escàndol filosòfic. Riu ben fort entre pensadors i seràs tingut per ximple, per *naïf*, per banalitzador. No tenim, diuen els clergues del pensament, cap motiu per a la joia de viure; tot és tragèdia, drama, desolació... Obrim un diari, sintonitzem el darrer telenotícies, visitem —per poca estona, si us plau— les darreres exposicions als centres culturals... La tristesa és un dels signes de la nostra època: la necessitat de profunditat ens obliga a la llàgrima. El drama ha superat la comèdia, definitivament (una anècdota: si mirem els Òscars a la millor pel·lícula dels darrers anys, ens hem de remuntar al 1977, amb *Annie Hall* de Woody Allen, per trobar una bona comèdia entre les premiades).

Aquesta cruïlla existencial en la qual ens trobem es basa en un prejudici que ja ve d'antic i que sosté que la tragèdia ens mostra millor com és la

vida que no pas la comèdia. Doncs bé, ara i aquí desmuntarem aquesta falsa creença. No hi ha res que ens indiqui que la vida té més moments dramàtics que agradables —entenen per agradables aquells en els quals somriem—. El riure està més present en nosaltres del que ens pensem. Però és de bona educació no mostrar-se jovial, ens fa més seriosos i, per tant, menys propensos al ridícul.

(Un petita digressió: segons una enquesta als EUA —país tant afeccionat a les enquestes com a les llistes d'èxits i a la mantega de cacauet— la primera causa de por de molts ciutadans és: parlar en públic! La por al ridícul, ser motiu de burla, ens petrifica. Si més no, sorprèn que sigui més temible parlar davant d'un auditori ben ple que la mort mateixa. Com diu l'humorista Jerry Seinfeld, és millor, doncs, ser el difunt que no pas qui profereix el discurs fúnebre. Beneïdes siguin les paradoxes humanes que ens obren esclatxes per a l'humor).

No ens enganyem: la comèdia diu tant sobre la naturalesa humana com la tragèdia, i a més en ho passem d'allò més bé. Però som així: preferim, incomprendiblement, ser objectes de compassió que ser objectes de burla.

Els conflictes humans els podem observar tant als drames com a les comèdies. De fet, ha estat mitjançant l'humor com millor hem comprès un dels esdeveniments més irracionals i més impactants de la història de la humanitat: l'Holocaust jueu. Poques pel·lícules ens van arribar a commoure tant com *La vita è bella* (dir. Roberto Benigni, 1998). La comèdia ens ensenya a distanciar-nos dels fets explicats per poder-los aprehendre en tota la seva dimensió. És mitjançant l'humor com podem alliberar-nos del dolor que ens infligeix la vida. Com diu Woody Allen —mai no li estarem prou agraïts per l'aportació que ha fet al coneixement de la psicologia humana—: comèdia = drama + temps.

IV

Explica'm de què rius, i et diré qui (no) ets. Sota aquesta fórmula podem introduir els beneficis que l'humor pot tenir per a nosaltres, per a qui ens envolta, i per a la societat en general.

L'humor és una forma de vida, una cosmovisió. Ara bé, la primera norma fonamental que hem d'aplicar és la de riure's d'un mateix constantment. És decisiu no prendre's mai seriosament a un mateix; si ara qualsevol de nosaltres desaparegués, els semàfors continuarien posant-se vermells, els estadis de futbol s'omplirien igualment —amb una mica de fortuna ens farien un minut de silenci, però no ens enganyem: és un minut de silenci que mai no dura 60 segons... Ni un minut del seu temps ens dedicarien!; i la gent continuaria fent l'amor —menys del que diuen les enquestes, naturalment.

Tothom valora el sentit de l'humor de l'altre. Allò que ens fa morir d'hilaritat ens diu com som, qui som i d'on venim. A més, és extremadament difícil simular de forma convincent la rialla, ja que és un mecanisme reflex que apareix espontàniament o no, però que no es pot forçar de forma creïble llevat que siguis Marlon Brando.

Tots, en un moment o altre, hem intentat explicar a algú un acudit, una anècdota graciosa o una situació còmica sense èxit. No hi ha res més difícil que fer veure a una altra persona per què fa gràcia això o allò. O rius o no rius. Això és tot. Kierkegaard, sense anar més lluny —bé, Dinamarca no és precisament a prop— va dedicar una extensa tesi doctoral a explicar el significat de la ironia; doncs bé, llegint-la sencera hom pot adonar-se que no és gens divertit llegir centenars de pàgines sobre l'humor... Segurament és més fàcil explicar a algú la teoria del Big Bang que fer-li veure què fa gràcia i què no en fa. Si existís la fórmula de l'humor, el secret de la Coca-Cola seria menys interessant que un film de José Luis Garci.

V

L'humor té el privilegi de gaudir de l'enemistat de tres institucions: l'Església, l'Estat i l'Acadèmia (l'ordre no és aleatori).

L'Església és l'antítesi de la ironia: el seu discurs és tancat, totalitzador, sense espais per al dubte i sense lloc per a les preguntes. Les Esglésies (sorprenentment) sempre saben el que han de fer, el que han de dir; i no només això, sinó que també coneixen el perquè de les seves actuacions. L'Església no suggereix, no intenta convèncer, sinó que justifica; en altres paraules, les Esglésies *saben*. L'obra d'Umberto Eco, *El nom de la rosa*, és un clar exemple del que intentem dir. La suposada part perduda de la *Poètica* d'Aristòtil on parla de la comèdia no pot ser accessible a cap lector; qui gaudeix de l'humor, riu; qui riu, perd les pors; qui perd les pors, no necessita témer Déu; qui no tem Déu, deixa de creure en l'Església. L'argument és impecable.

Després tenim l'Estat, amb majúscules, com a institució moderna per excel·lència. Els discursos estatals s'han caracteritzat per generar ideologia, entenent aquesta com el conjunt de creences, actituds i hàbits emocionals que una societat necessita per tal de controlar la seva ciutadania. Dit d'una altra manera, és mitjançant la ideologia que els Estats s'estalvien la coerció física directa, conservant de manera *pacífica* el poder social. L'humor polític es distancia, per moments, de la ideologia oficial, tot objectivant així els elements que la conformen i provocant el riure més perillós de tots, o sigui, el *riure reflexiu*. Per exemplificar això, fem-nos una pregunta ben senzilla: algú pot imaginar-se una teoria feixista o comunista de l'humor?

I, finalment, tenim l'Acadèmia. Els suposats savis, els experts, els erudits, no poden prendre's les coses de manera relaxada. El seu saber és massa important com per suportar les rialles, que són vistes com a puerils, mostres d'immaduresa, cosa de ximples que haurien de llegir més. L'Acadèmia no tolera el distanciament irònic propi de l'humorista.

I és cert que molts acadèmics disposen —en bona mesura— d'un excel·lent sentit de l'humor, però mai no en públic. Davant dels altres, el catedràtic ha de mostrar-se greu, amb un rictus coherent amb la profunditat del seu discurs. La ironia, el sarcasme, la paròdia posen en perill l'hegemonia del saber acadèmic. Perquè, no ens enganyem, ni als acadèmics ni als reis els agrada veure's despullats.

Església, Estat i Acadèmia han de preparar-se per als nous temps. La societat humorística que aquí es proposa incita a viure en la contradicció, a defugir el dogma i la veritat absoluta. L'humor que una societat és capaç de produir és el millor termòmetre per quantificar la salut mental dels seus ciutadans. Aprenquem, doncs, a riure reflexivament, a gaudir de les paradoxes, dels espais per al dubte; desterrem la idea que oposa humor a coneixement; contra el dogmatisme, irrisió.

Contra Plató, els inquisidors, Hegel o Hitler —perdó per col·locar els dos filòsofs al costat dels assassins—, seguim l'exemple de Plaute, Rabelais, Cervantes o Swift; riguem amb Mark Twain, amb Mrozek, amb Quim Monzó; visionem de nou Chaplin, Buster Keaton, Groucho Marx o Woody Allen. La nostra cultura seria infinitament pitjor sense ells. ¿Algú pot imaginar-se una societat més horrible i inhabitable que aquella en la qual el riure estigués prohibit?

VI

I, per acabar, una paradoxa (no podia ser d'una altra manera). L'humor és, alhora, una forma lúdica i seriosa de veure el món; un presa de posició (crítica) davant la realitat i l'existència. L'humor allibera i transgredeix, però —i aquí la paradoxa— serveix per mantenir l'*statu quo* i ofèn: el riure pot fer-nos qüestionar les normes socials, però no hi ha res que ens faci més por que fer el ridícul a l'hora de saltar-nos o ignorar aquestes normes socials. Riure *amb* o riure's *de*, vet aquí la qüestió.

Cuidem l'humor tot fent broma d'allò que menyspreem i detestem, però també ridiculitzant el que provoca el nostre amor, allò que estimem amb profunditat. Com deia Alain, la intel·ligència és capaç de riure's de tot.

Així, doncs, recordem-ho: res no és sagrat, tot és risible. Riguem, doncs...

MARTÍN PATROCINIO GUERRERO (Barcelona, 1978) resideix a Igualada, lloc on no va néixer. Potser per això valora positivament la ciutat... Es dedica a l'ensenyament, la tasca més còmica després de la de ministre. Voldria definir-se com a guionista, però la mort d'Audrey Hepburn el va deixar sense inspiració.